

ONSEKİZİNCİ YÜZ YIL'DAN GÜNÜMÜZE TÜRK TARİHİNDE ZORUNLU GÖÇLER (SÜRGÜN)¹

Hilmi ÖZDEN²

ÖZET

Türk dünyasında özellikle 18. yüzyıldan itibaren önemli oranda zorunlu göçler (sürgün) görülmektedir. Türkistan, Kırım, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu topraklarından Türk topluluklarının Osmanlı coğrafyasına göçleri görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Sovyet işgali altında bulunan Türk ve akraba kavimler zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Bu sürgünlerin büyük çoğunluğu Türk ve akraba halkların soykırımını ile sonuçlanmıştır. Yeryüzünde bu göçler sırasında en büyük nüfus kaybına uğrayan millet Türk kültürlü halklar olmuştur. Tarihte yaşanan zorunlu göçlerin Türk insanı tarafından bilinmesi gelecek açısından çok önemlidir. Türk topluluklarının buldukları yerlerde önce demografik yapıları değiştirilmiş daha sonra azınlık durumuna düşürülmüştür. Bu gerçekler bilinmeden bugünü anlamak ve yarını tahmin etmek ve Türk Vatanını korumak imkânsızdır. Bu çalışmada Türk kültür coğrafyasında yaşanan zorunlu göçlerin bir kesiti verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Tarihi, Zorunlu Göç/Sürgün, Soykırım

FORCED MIGRATIONS (EXILE) IN TURKISH HISTORY FROM THE EIGHTEENTH CENTURY TO THE PRESENT

ABSTRACT

Especially since the 18th century, there have been significant forced migrations (exiles) in the Turkish world. The migration of Turkish communities from Turkestan, Crimea, the Balkans, the Caucasus and the Middle East to the Ottoman geography is observed. After the Second World War, Turkish and related tribes under Soviet occupation were subjected to forced migration. The vast majority of these exiles resulted in the genocide of Turkish and related peoples. The nation that suffered the greatest population loss during these migrations on earth was the Turkish cultured people. It is very important for the future for the Turkish people to know about the forced migrations that occurred in history. First, the demographic structures of the Turkish communities where they were located were changed and then they were reduced to a minority status. Without knowing these facts, it is impossible to understand today, predict

---

¹ Hilmi Özden (2021). Psikanalitik ve Sosyolojik Bir Analiz: Türk Romanında Zorunlu Göç, Doğu Kütüphanesi, İstanbul. S. 51-80.

² Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Müdürü

tomorrow and protect the Turkish Homeland. This study provides a cross-section of the forced migrations that occurred in the Turkish cultural geography.

Keywords: Turkish History, Forced Migration/Exile, Genocide

Giriş

Türk dünyasında tarih boyunca yüzlerce zorunlu veya zorunlu olmayan göç hadiseleri yaşanmıştır. Türkistan, Kırım, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu topraklarından irili ufaklı Türk veya akraba kavimlerin sürgünleri yahut göçleri vuku bulmuştur. Osmanlı coğrafyasında siyasi nedenli zorunlu göçler şu şekilde özetlenebilir:

18.yy'da başlayan ve 19.yy'da daha da hızlanan zorunlu göçler, Kırım, Kafkasya ve Rumeli'den Anadolu'ya doğru olmuştur. Siyasî ve dinî sebeplerle oluşan bu göçlerin tamamında Müslümanlar etkilenmiştir. Bu siyasî ve dinî nedenli göçler, Rusya'nın 1552'de ilk Kazan Hanlığı ve 1556'da Astrakan Hanlığı'nı işgali ve 1783'te de Kırım'ın Rusya'ya ilhakı ile başlamış, günümüze kadar bu göçler devam etmiştir. Kemal Karpat 19.yy'da Osmanlı coğrafyasına yapılan göçler hakkında şunları yazar: 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşının esnasında "Kırım, Kuzey Kafkasya ve Balkanlar'da yaşayan Müslüman Türklerin Anadolu ve Rumeli'ye göçleri ile 1853-1856 Kırım savaşı sırasında Dobruca'dan, kuzey-doğu Bulgaristan'dan ve özellikle Kırım'dan olan göçler meydana gelmiştir. Ayrıca Şeyh Şamil'in Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı işgaline direnişinin 1859'da sona ermesinden sonra Çarlık Rusya'sı Kafkasları kendileri için emin bir bölge haline getirmek istemiş; Kafkas kabilelerini Kuban ovasına yerleştirerek, Hristiyanlaştırma girişimine başlamıştır. Rusya, Kuzey Kafkasya Rus ordusu komutanı General Alexander Bariatinski'nin önerileri aynen uygulamıştır: Direnen boyların bir kısmı silah zoruyla imha edilmiş, diğerleri ise ülke dışına yani Osmanlı topraklarına zorunlu göçe tâbi tutulmuştur. Üç yıl içinde 1862- 1865 arasında yoğun biçimde süren Kuzey Kafkasya göçleri, aralıklarla Birinci Dünya Savaşına kadar devam etmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Orta ve Batı Bulgaristan ile Sırbistan'daki Müslümanlardan 300.000 kadarının öldürülmesinden sonra bir milyondan fazla Türk asıllı müslümanın göçleriyle Osmanlı yüz yüze kalır. Bu göçler günümüze kadar devam etmiştir. 1878'de Bosna'nın Avusturya tarafından işgali ile Bosna, Karadağ ve Sancak göçlerine neden olmuştur. Bu tarihlerde Anadolu'ya gelen göçmenler arasında daha evvel Rumeli'ye (1862'den sonra) yerleştirilen Kuzey Kafkasyalılar da vardır. Bu Kuzey Kafkasyalıların ikinci, hatta üçüncü göçüdür" (Karpat, 2010: 94- 95). Sultan Abdülmecit'in tahtta olduğu dönemden Sultan II. Abdulhamit'in tahta geçtiği döneme (1876- 1909) kadar Osmanlı Devleti'nin toprakları yaklaşık 600.000 kilometrekareden 170.000

kilometrekareye düşmüş, bu arada nüfusu da 20 milyondan 4,5 milyona gerilemiştir (Kale, 2015: 157).

1878'den sonra daha da hızlanacak olan Türk göçleri dramatik bir şekilde devam etmiştir. Bu süre içinde Anadolu coğrafyasının demografik yapısı da değişmektedir. Sömürgeci Avrupa devletleri ve Rusya Osmanlı coğrafyası üzerinde demografik bir savaşı sürdürmeye devam etmişlerdir. Balkanlardaki milliyetçilik akımları azınlıkların uluslaşmalarını hızlandırmıştır. Ulusların inşa edilmeye çalışması etnik çatışmaları ve isyanları doğurmuştur. Teselya ve Girit'in Yunanistan tarafından işgali, Balkanların Osmanlıya ayaklanma cesaretini artırır. Sırp, Bulgar, Makedon ve Karadağlıların Müslüman Türk unsurlara uyguladıkları yıldırma politikaları 1912-1913 Balkan Savaşının başlamasıyla Kosova, Makedonya, Trakya, Dobruca'dan olan göçleri artırır.

“Balkan Savaşları Yunanlıların megalı ideayı gerçekleştirme isteğinde önemli bir adım olmuştur. 8 Ekim 1912'de Karadağ, 17 Ekim'de Bulgaristan ile Sırbistan ve 19 Ekim'de de Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasıyla başlayan Balkan Savaşları iki safhadır. Balkan Savaşları'nın I. safhası 30 Mayıs 1913'te Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında imzalanan Londra Antlaşması ile kapanmıştır. Bu Antlaşma ile Osmanlı Devleti Midye-Enez çizgisinin batısında kalan bütün Avrupa topraklarını kaybediyor ve Balkanlarda sadece Bulgaristan ile sınır komşusu olmaktadır. Osmanlı Devleti Arnavutluk ile Ege Adalarının geleceğinin belirlenmesini büyük devletlere bırakıyor, böylece Ege'deki haklarını dolaylı olarak kaybetmektedir. Kavala, Dedeoğlu ile beraber bütün Trakya'yı Bulgaristan'a, Orta ve Kuzey Makedonya'yı Sırbistan'a, Selanik Güney Makedonya ve Girit'i Yunanistan'a terk etmek zorunda kalmaktadır” (Çetin, 2010: 151).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Balkanlardan ve Yunanistan'dan gelen göçler İttihat ve Terakki hükümetini meşgul etmiştir. Hükümet gelen Türk göçmenleri Anadolu'da Rumların olduğu bölgelere yerleştirmiştir. Bu Anadolu'daki Rumlar arasında büyük bir korku ve paniğe neden olmuştur. Rumlar adalara veya Yunanistan'a göçmeye başlamışlardır. I. Dünya Savaşı sırasında hükümet nüfus mübadelesi ile birlikte Rumların buldukları yerden Anadolu'nun iç kısımlarına göç ettirilme tedbirleri almıştır.

“Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşına girdikten sonra Başkumandan vekili olarak Enver Paşa tarafından sahil ve demiryollarının geçtiği vilayet ve livalara gönderilen 7 Tesrin-i Sani 1330 (20/11/1914) tarihli emirle buralardaki yabancı tebaalının demiryolları güzergahlarında bulunmaları sakıncalı görülerek yaşadıkları yerlerden memleketin iç kısımlarına sevk edilmeleri istenmiştir. Sahil kesimlerden dâhile sevk edilen Yunan tebaalılarının ve Rumların demiryollarından uzakta iskân edilmesine özellikle dikkat edilmiştir” (Efiloğlu, 2011: 36)

Kemal Karpat'ın verdiği bilgilere göre “Birinci Dünya Savaşı süresince İttihat ve Terakki hükümeti nüfus mübadelesi yapmıştır. Batı Akdeniz kıyılarına yerleşmiş Rumları ve Trakya bölgesinde yaşayan bazı Bulgarların, Yunanistan ve Bulgaristan'da yaşayan Türk ve Müslümanlarla değiştirilmesini öngören anlaşmalar imzalamıştır. Hatta 1926'da Yunanistan'la

yapılan, Batı Trakya Müslümanlarının Batı Anadolu Rumları ile nüfus mübadelesini İttihat ve Terakkinin bu girişiminde bulmak mümkündür. Bu göçler neticesinde Osmanlı topraklarına gelen göçmen sayısı, yedi milyon civarındadır” (Karpat, 2010: 95)

Nedim İpek’e göre Türkiye’nin nüfusu “1927’de 13.648.270 olarak tespit edilmiş, 1927-1935 arası 2.509.748 artarak 16.158.018’e yükselmiştir” (İpek, 2006: 363). 1930-1937 arası Türkiye Cumhuriyeti hükümeti Balkan devletleriyle yaptığı anlaşmalarla, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde azalan genç erkek nüfusu göçlerle telafi edilmeye çalışılmıştır. 1923’de TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa “Efendiler! Nüfus meselesi bir memleketin en mühim mesail-i hayatiyesindedir” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1339: 5) diyerek, bu istikamette çalışmalar yapılmıştır. Atatürk için nüfus sorunu millî bir sorundur:

“Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923’ de “Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” imzalanarak sorun bir bakıma çözümlenmiş ve bir formüle bağlanmaya çalışılmıştır. Ancak iş bununla bitmiyor, belki de yeni başlıyordur. Çünkü imzalanan bu mukavele ve protokol çerçevesinde kesin sayısı belli olmamakla beraber 500 bini aşkın Müslüman’ın mübadeleye tabi olacağı tahmin edilmektedir. Diğer taraftan Millî Mücadele yıllarında işgal altındaki Batı Anadolu’dan Yunanlıların zulüm ve baskılarından dolayı 80.000 kişi yerlerini ve yurtlarını terk ederek Anadolu içlerine göç etmiştir. Savaş sonunda, ülke düşman işgalinden kurtarılınca göç eden bu insanlar tekrar kendi bölgelerine, terk ettikleri yerlere dönmüşlerdir. Bunlara karşılık Millî Mücadelenin kazanılması üzerine, yüzyıllardır bir arada barış ve huzur içinde yaşayan ancak işgal yıllarında düşmanla ve özellikle Yunanlılarla işbirliği yapan Türkiye’deki Rumların önemli bir miktarı da kaçan Yunan ordusunun peşine takılarak Anadolu’yu terk etmişlerdir. Bu şekilde 1 milyona yakın Rum’un Yunanistan’a göçü Yunanistan’da önemli siyasî ve ekonomik sorunlar yaratırken aynı zamanda orada yaşayan Türkler üzerinde baskının artmasına da neden olmuştur” (Akandere, 2017: 1206)

Halim Çavuşoğlu T.C. Dışişleri Bakanlığı belgelerine dayanarak verdiği bilgilerde; “Yugoslavya’dan 1950’li yıllarda göç eden Türkler’in sayısının 100 bini aştığını belirtir. Bu sayı, Yugoslavya-Makedonya toprakları üzerindeki toplam Türk nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Türk Dışişleri Bakanlığı raporlarında göçmen sayısının 1946-1960 dönemi itibarıyla 102 bin, 1950-1958 dönemi itibarıyla da 104 bin 372 olarak yer aldığını kaydeder. Türk Dışişleri Bakanlığı belgelerinde Yugoslavya-Makedonya’dan gelen göçmenlerin sayısı 1952- 1968 dönemi itibarıyla “170 bine yakın” olarak ifade edilmektedir” (Çavuşoğlu, 2007: 136-137).

Filiz Doğanay’ın DPT kaynaklarına göre verdiği bilgilere göre ise, “Bulgaristan’dan 1968- 1979 yılları arasında gelen göçmenler Türkiye’de daha önce yerleşmiş akrabalarının yanlarına iskân edilmiştir. 1989 yılında Türk isimlerinin Bulgarcaya değiştirilmesi ve sünnet gibi dinî törenlerinin yasaklanması ile yeni bir göç dalgası başlamıştır. Bu göç T.C. hükümeti tarafından göçmenlerin 14 il, 23 ilçe ve beldeye konutlar yapılarak yerleştirilmesiyle son

bulmuştur. Beş yılda 21.438 konut yapılmış ödemelere göçmenler ortak edilmiştir” (Doğanay, 1996: 8)

Justin McCarty “*Ölüm ve Sürgün*” isimli çalışmasında “Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasına yol açan savaşlar ve diplomatik hatalarla göçlerin birçok insan kaybına neden olduğunu belirtir. Yazara göre ne var ki, Avrupalılar Şark Meselesi yahut Doğu sorunu diyerek Avrupa’nın hasta adamı dedikleri Osmanlı’nın tasfiye edilmesini küçük görmüşlerdir. Ortaya çıkan ölümler, göç yollarındaki kayıplar Avrupa’nın 30 yıl savaşlarında bile böyle bir felaketi göstermemiştir” (McCarthy, 1998: 368).

Ünlü İngiliz yazar William St. Clair, Mora’daki Rum katliamlarını şu cümlelerle nakleder:

“Yunanistan’da Türkleri pek az bıraktılar. Türkler 1821 yılı ilkbaharında ani olarak tamamen ve dünyanın haberi olmadan yok edildiler. 20 bini aşkın Türk erkek, kadın ve çocuk birkaç hafta süren boğazlanarak Rum komşuları tarafından katledildiler. Onlar kasten ve vicdan azabı duyulmadan öldürüldüler. Çiftliklerde veya tecrit edilmiş toplumlar halinde yaşayan Türk aileler kısa sürede öldürüldüler, yakılan evleri cesetlerin üzerine yıkıldılar. Olaylar başlayınca evlerini bırakarak en yakındaki kente sığınmaya çalışanlar da isyancı güruhu tarafından yollarda öldürüldüler. Küçük kentlerdeki Türkler evlerine kapanarak kendilerini korumaya çalıştılsa da, bunlardan pek azı kurtulabilmiştir. Bazı yerlerde açlığa dayanamayarak hayatlarının bağışlanacağına dair onlara söz veren asilere teslim oldular, ama yine öldürüldüler. Ele geçirilen Türk erkekler derhal katlediliyor, kadınlar ve çocuklar köle olarak asilere dağıtılıyor, ama daha sonra onlar da öldürülmektedirler. Mora’nın her yanında sopa, orak ve tüfeklerle silahlı Rum asiler çevreyi dolaşarak yağmıyor etrafı ateşe vermişlerdir. Çoğu kez Ortodoks papazlar onlara önderlik ediyor ve sözde kutsal eylemlerinde onları kışkırtmışlardır.”(Aktaran: Örenç, 2011: 102)

1821 Mora isyanı ile Yunanistan’daki Türklere uygulanan katliamlar insanlığı utandırması gerekmektedir. Fakat sömürgeci Avrupa devletleri ve Rusya her fırsatta isyancıları ve katliamcılarını desteklediler. Avrupa’da Sırbistan ve Bulgaristan gibi coğrafyalarda çok sayıda Müslüman Türk bulunmasına rağmen etnik temizlik ile demografik yapı sürekli Türklerin aleyhine bozulmuştur. Anadolu coğrafyasında ise hiçbir yerde nüfus çoğunluğunu oluşturmayan Ermenilerde bundan cesaret aldılar. Avrupa Devletleri ve Rusya’nın kışkırtması ile çeteler kurup isyanlar başlattılar. Hatta kendilerine katılmayan Ermeni ahaliyi bile katlettiler. Yıllarca sadık tebaa dedikleri Ermenilerin Osmanlı Devleti’ni I. Cihan savaşı sırasında uğraştırmalarına o dönem devlet adamları göz yummamışlardır. Osmanlı Devleti Ermenileri, Anadolu’dan imparatorluğun nüfus yoğunluğunun Arap olduğu güney bölgelerine göç ettirmiştir.

Justin McCarthy’in vurguladığı; “Avrupa’da tarih kitapları sadece Osmanlı’nın Ermenileri zorunlu göçe çıkarmasından bahsederken, aslında Balkanlar, Kafkaslar, Doğu

Anadolu, Yunanistan ve Makedonya’da aynı olayları Türkler kıyımdan geçirilerek yaşamışlardır. Yüzyıldan beri Ruslar Müslümanları zorla yurtlarından uzaklaştırmışlar ve onların ülkenin farklı bölgelerine yerleştirmişlerdir. Türkler tarihin öğrettiği bütün bu gelişmeleri ve göçleri biliyorlardır. Osmanlıların Ermenileri zorunlu göçe çıkartma kararı bir azınlık toplumuna karşı duyulan nefretten kaynaklanmamaktadır. Türkler Balkanlar ve Kafkasya’da olanlardan Doğu Anadolu’da etnik bir ayaklanma ve Rus istilasının neler getireceğini öğrenmişlerdir. Zorunlu göç sonucu gelen sığınmacılar, özellikle Batı Anadolu’ya, İstanbul’a, doğu Trakya ve Anadolu’nun kuzeydoğu ya da güney taraflarında yerleştirilmişlerdir. Atatürk ve onun takipçileri Türklerden büyük bir bölümünün Balkanlardan sürülüp atılmış olduklarını akıllarından çıkarmamışlar, Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politikasındaki temel ilke de daima barış yanlısı olmuştur” (McCarthy, 1998: 370).

Buna karşılık sürekli Osmanlı Devleti’nin suçlandığı Ermeni Tehcirinde ise Ermenilerin iddia ettiği gibi bir katliam olmamıştır. O dönem Rusya’ya göç eden Ermenilerin sayısı 1 milyon civarındadır. Ermeni sürgünün yapıldığı 1915’te Doğu Anadolu Rus işgali altında bulunmaktadır. Doğu Anadolu’da halkı katleden Ermeni Çetelerinin acımasızlığını bilen Ermeni tebaa, intikam alınır korkusuyla 1917’de Rus orduları Bolşevik ihtilali nedeniyle çekilmek zorunda kaldıklarından onları takip etmişlerdir. Kemal Karpat’ın ifadesine göre “Rus ordusuyla birlikte 1 milyon Ermeni kuzeye çekilmiştir.” Ermeniler’in o dönemde İstanbul dâhil nüfusları 1,5 milyon bile değildir. Bugünkü Ermenistan’ın nüfus çoğunluğunu oluşturan halk 1917- 22 arasında Doğu Anadolu’dan göç etmiştir” (Karpat, 2010: 94-96). Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, isimli çalışmasında; nüfus sayım raporlarını şöyle vermektedir: “1 milyon 400 bin (İngiliz sayımları); 1 milyon 200 bin (Sultan II. Abdulhamid’in yaptırdığı sayım); 2,5 milyon (Ermeni Patriğinin Sayımı) şeklindedir. İngiliz elçisinin Nüfus sayımındaki farkı Patriğe sorduğunda aldığı cevabî mektup şudur: “Biz Ermeni nüfusu bazı yerlerde iki defa saydık. Mesela Sivas’da saydığımızı Erzurum’da da saydık. Göçebe Müslümanları da saymadık” şeklinde olmuştur (Karpat, 2010b: 149).

Bu demografik nüfus verileri de göstermektedir ki, Ermeni kaynaklarında nüfusları fazla vermeye çalışılmıştır. Bu doğal olarak katliama uğradıkları savını destekleyecek belgelere de dayanak olmak amacı taşımaktadır. Hâlbuki Çarlık Rus ordusu ile Kafkasya-Revân bölgesine çekilmeleri unutulmamalıdır. Ayrıca Osmanlı ve İngiliz Ermeni nüfus sayımları göz önüne alınmalıdır. Bu takdirde Türklerinin uğradıkları zorunlu göçler esnasında maruz kaldıkları katliamlarla Ermeni tehciri sırasındaki kayıpların kıyas edilemeyeceği de görülmektedir.

Kırım Göçleri

Osmanlı topraklarına Kırım Türklerinin ilk göçü Rusya'nın Kırım topraklarını ilhak etmesiyle başlamıştır. Kırım'ın ilhakından önce Kazan 1552, Astarhan 1554, Sibir Hanlıkları 1598 Rus çarlığı tarafından yıkılmıştır. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı devletinin yenilmesi sonucu Kazan, Güney-Volga, Kuzey Kafkasya ve Don havzasında yaşayan halk ve Kazan-Azak arasında meskûn bulunan Türklerden yoğun bir nüfus da Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamıştır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Rus çarlığı Osmanlı Devleti'ne Kırım Hanlığının önce bağımsızlığını kabul ettirmiştir. Rusya 1783 yılına gelindiğinde Kırım'ın iç karışıklıklarından yararlanarak, son Kırım Hanı Şahin Giray'ı Çarlık lehine tahtından elçektirmiştir. Bunun üzerine Kırım Türkleri isyan etmişler fakat isyan kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Kemal Yakut "*Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğuna Göçleri*" isimli yazısında şunları yazmaktadır: 1784'de 80.000 Kırımlı Dobruca, Besarabya ve Anadolu'ya 1800 yılına kadar da yaklaşık 500.000 kişi nüfusunun yüzde otuzu Osmanlı coğrafyasına göç etmiştir. 1812 Osmanlı-Rus savaşından sonra Kırım'dan ikinci büyük göç dalgası başlamış ve 1828 savaş sonrası 200.000 kişi daha Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır (Yakut, 2015: 124). Bu göç, 1812 ve 1828 Osmanlı-Rus savaşları sonrası yoğunlaşarak, 1856'ya kadar sürmüştür. 1853'de başlayıp, 1856'da Paris Anlaşması ile sonlanan Kırım harbi Kırım Türklerini çok etkilemiştir. Bu savaşta Osmanlı, Fransa ve İngiltere ittifakı Rusya'ya karşı savaşmıştır. Osmanlı Devleti Kırım'ın bağımsızlığını düşünmektedir. Fakat müttefikler nedeniyle Paris Barış anlaşmasında Kırım'ın bağımsızlığı konuşulmamış, üstelik Kırım Türkleri müttefiklerle iş birliği yaptıkları gerekçesiyle suçlanarak, göçe zorlanmışlardır. Hâlbuki Paris Anlaşması beşinci maddesi:

"Kendü tebealarından olub da düşmene müsaid suretle muharebe-i hâzır vukatından hissedar olmuşları cümleten affı umumi ile af iderler şurası dahi mahsusan mukadderdir ki düvel-i muharibe tebaasından olub da muharebe esnasında diğer bir muharip tarafından hizmetinde bulunmağa devam itmiş olanlar hakkında dahi affı umumi mezkûrun şumulü olacaktır" (Erim, 1953: 345) demektedir.

Kısaca savaşa katılan ülkeler savaş sırasında düşman tarafını tutan veya düşmanın hizmetinde bulunan kendi tebaaları için af ilan edeceklerdir. Gelişen göç olayları ile Rusya'nın bu maddeye uymadığı görülmektedir. Osmanlı devleti ve müttefiklerinin Kırım'dan çekilmesinin duyulmasının ardından işbirliği yapmayanlar da dâhil katledilme endişesiyle yüz binlerce insan göç etmeye başlamıştır. Göç bu tarihten itibaren Rusya'nın zorunlu sürgün

politikası neticesinde kitlesel boyut kazanmıştır. Kırım'dan göç, 20.yy'ın başına kadar sürmüştür. Kırimlı Türk milliyetçisi İsmail Gaspıralı (1851-1914), Kırimlı Türkleri kendi topraklarında kalmaya ve kendilerini kültürel ve ekonomik olarak geliştirmeye teşvik etmesiyle göçler azalmıştır. Nedim İpek'in Göçler isimli eserinde ifade ettiğine göre "1783-1922 yılları arasında Kırım'dan Türkiye'ye göçenler toplam 1.800.000'dir (İpek, 2006: 22).

II. Dünya Savaşı Sonrasında Kırimlıların Sürgünü

II. Dünya Savaşı sırasında Alman orduları 24 Ekim 1941'de Kırım işgal etmeye başlamışlardır. Almanların Kırım'a girmeleri Stalin yönetimi tarafından ezilmiş olan Kırim Türklerinin kendileri için bir kurtuluş ümidi olarak düşünmelerine neden olmuştur. Hâlbuki Almanlar da, Ruslar gibi işgal düşüncesi taşımakta, Almanları iskân ederek, Kırım'ı Almanya'nın bir sömürgesi yapmayı düşünmüşlerdir. Ancak 11 Nisan 1944'te başlayan Sovyet ordularının karşı hücumu sonucu 9 Mayıs 1944'te Sovyetlerin bölgeye yeniden hakim olmalarıyla, Almanlarla iş birliği yaptıkları varsayılan yahut tespit edilen Türkler, derhal ölüme mahkûm edilmiştir. Necip Hablemitoğlu "Yüzbinlerin Sürgünü" kitabında yapılan katliamı şu satırlarla anlatmaktadır:

"Sovyet orduları Kırım'a girer girmez, Sovyet ordu komutanlığının özel bir emriyle bütün Türk ahali iki hafta süreyle Sovyet Rus istihbaratı (NKVD) kıtalarının keyfi işlemine bırakılmıştır. İki hafta müddetle Kırım'da işkence edilen, öldürülen ve tecavüze uğrayan insanların yürekler parçalayan feryatları duyulmaktadır" (Hablemitoğlu, 1974: 71).

Sovyetler tarafından 11 Mayıs 1944'te Kırım Türklerinin sürgün edilmelerini kararından sonra büyük bir göç felaketi başlamıştır. Josef Stalin II. Dünya Harbi sonunda 1944 yılının 17 Mayıs'ı 18 Mayıs'a bağlayan gece Kırım'da kalmış olan bütün Türkleri yani kadınları, çocukları, yaşlı ve hastaları on beş dakika içinde hayvan vagonlarına doldurarak Sovyetler Birliği'nin çeşitli coğrafyalarına sürdürmüştür. O sırada genç Kırimlı erkekler askerde ve Rusya adına Almanlara karşı savaşmaktadır. Vagonlara doldurulmuş insanlar, 22 gün boyunca yarısı yollarda ölmüştür. Bütün Kırimlılar Sovyetler tarafından Almanlarla işbirliği yapmakla suçlanmışlardır. Oysa hayatta bulunan Kırım Türklerinin Rus ordusunda gösterdikleri başarılarından dolayı almış oldukları savaş madalyaları bulunmaktadır (Maksudoğlu, 2009: 108).

Kırım Türkleri Özbekistan, Urallar ve Sibirya'ya sürgün edilmiştir. Gönderildikleri yerlerde asgari yaşama şartları bulunmamaktadır. Ağır çalışma şartları altında esir kampı hayatı yaşamışlardır. Hatta buldukları yerlerden 5 kilometreden fazla uzaklaşmaları yasaklanmıştır. Hakan Kırimlı'nın "Kırım Tatarları kimdir?" makalesinde de belirttiği gibi "sürgün sırasında

hayatını kaybedenlerin sayısı 100.000 kişiden az değildir. Bu rakam 18 Mayıs 1944 sürgünündeki insanların yarısına yakınının öldüğünü göstermektedir (Kırımlı, 2013: 1941).

Bu insanların sürgün edilmelerinden sonra Kırım'da kültürel mirasları silinmeye çalışılmış, Kırım Tatarlarından boşaltılan yerlere 18 Mayıs 1944'ten itibaren Rus ve Ukraynalı nüfus iskân edilmiştir. Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin varlığına 1946 yılında son verilerek, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır. 1954'te Ukrayna idaresine verilen Kırım, günümüzde tekrar Rusya federasyonuna ilhak edilmiştir. Kırım Türklerinin vatanlarına dönme talepleri Kuruçev'in 1956'daki yumuşama politikasından sonra binlerce dilekçe ile Moskova'ya gönderilmiş, herhangi bir netice alamayan Kırım Türkleri Kırım Tatar Milli Hareketi teşkil etmiştir. Nihayet Sovyetler Birliği yüksek Sovyeti 5 Eylül 1967'de bir kararname ile Kırım Türklerine haksızlık yapıldığını kabul etmiştir. Mihail Gorbaçov'un iktidara gelmesi glasnost ve perestroyka siyaseti sonucu Kırım Türkleri 1988 yılından itibaren Kırım Türkleri kitleler halinde Kırım'a dönmeye başlamışlardır.

Kafkasya Göçleri

Osmanlı Devleti'nin imzaladığı en ağır antlaşmalardan olan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz bir Osmanlı denizi olmaktan çıkıp, Ruslar Azak denizi ne kadar inmişlerdir. Azak denizi bir Rus gölü haline getirildiği gibi, Kırım'ın bağımsızlık aldatmacası uygulanmıştır. Kafkasya'da da Büyük Kabartay ve Küçük Kabartay bölgeleri için böyle bir hile öngörülerek, Ruslar bu bölgelere Rus Kazaklarını yerleştirmek istemişlerdir. Bunun üzerine Kabartaylar ayaklanmış fakat Ruslar tarafından acımasızca bastırılmıştır. Kabartaylar Osmanlı Devleti'nden yardım istemişler; 1774-1787 yılları arasında Osmanlı Rus mücadelesi devam etmiştir. Kafkasyalılar 1783 yılında İmam Mansur önderliğinde Çeçenler Ruslara karşı harekete geçmişlerdir. İmam Hadis, Taymi Biybolat, İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat ve Şeyh Şamil önderliğinde Rus Çarlığına karşı savaşmışlardır. Fakat Şeyh Şamil'in 1859 yılında Ruslara teslim olmak zorunda kalmasıyla İmamların mücadele devri kapanmıştır. Abdullah Saydam Kafkas Muhacirleri (1864-1870) başlıklı yazısında bundan sonraki durumu şu şekilde özetlemektedir:

“Şamil'in teslim olması dahi Rusları teskin etmemiştir. Yıllar öncesinde Rus devlet siyaseti haline gelmiş, Yermolof'un deyimiyle “Kafkasyalı bir dağlı çocuğun asılması yüz Rus askerinin sağ kalması demektir” ilkesi daha acımasızca uygulanmıştır. Şamil'in teslim olmasıyla bölge halkına teklif edilen hayat tarzı son derece trajik idi: Kafkasyalılar Rusya'nın iç bölgelerine göç edecek veya Osmanlı Devleti'ne gideceklerdir. Üçüncü seçenek ise ölüme razı olmaktır. Kafkas Dağlıları üçüncü seçeneğe razı olmak pahasına çok direndiler, ama direnişin de bir sonu vardı. İşte o son Kbaada yaylasında yaşanmıştır” (Saydam, 2011: 9).

Kbaada yaylasında 21 Mayıs 1864'te Kafkasyalılar Rus ordusuna yenilmişler ve katliama uğramalarıyla, Kafkasyalıların büyük sürgünü başlamıştır. Kafkasyalıların bu büyük sürgününden öncede Osmanlı topraklarına çeşitli tarihlerde göçleri olmuştur. Bu göçlerin bir kısmı Balkanlar'a, bir kısmı da Anadolu coğrafyası gerçekleştirilmiştir. Balkanlara olan göçlerin çoğu deniz yoluyla Anadolu'ya olan göçlerde ise doğu sınırından karayoluyla gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda Balkanlar'a yapılan göçler yeni bir göç dalgası oluşturup, onlarda Osmanlı coğrafyasının Anadolu dâhil Çerkezler yeniden farklı bölgelere iskân edileceklerdir. Habiçoğlu “*Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*” isimli eserinde Kafkasya'dan Anadolu'ya göçlerin 1864 tarihinden önce başladığını şu satırlarla ifade etmektedir:

“Kafkasya'dan göçler 1822'den itibaren küçük daha sonra 1858'de büyük gruplar halinde Osmanlı topraklarına sığınmalar şeklinde başlamıştır. Çünkü bu tarihlerde Rusya bilhassa Kuban ovasındaki Nogay ve Çerkez kabilelerini sıkıştırmakla beraber ve Kafkasya'yı istila etmektedir. Rusların Kafkasya'daki faaliyetlerini artırdığı 1838-1839'dan sonra bu göç hareketi daha da armıştır” (Habiçoğlu, 1993: 47).

Daha sonraki yıllarda bu şekilde bütün Kuban bölgesi 1863 yılı sonuna kadar Rus hâkimiyetine boyun eğmiştir. Rus askeri idaresi yurtlarından ayrılmayı reddeden Çerkezlere derhal bölgeyi terk etmelerini, aksi halde köylerini ateşe veriyordu. Çaresiz kalan halk sahillere toplanarak, bir an önce Osmanlı topraklarına ulaşmak istiyordu. Bir gemi, bir kayık, bir balıkçı teknesi bulanlar kendilerini şanslı sayarak, Karadeniz'in korkunç fırtınalarına aldırış etmeden denize açılmaktaydı. Ekrem Hayri Peker “*Kafkasya'dan Anadolu'ya*” kitabında:

“Yurtlarından sürülen Çerkezler 1859-1864 yıllarında, deniz yoluyla Kuzey Kafkasya'nın, Taman, Tuapse, Anapa, Tsemez, Adler, Soçi, Sohum, Poti, Batum ve diğer limanlarından bindiriliyor; Osmanlı Devleti'nin Trabzon, Samsun, Sinop, İstanbul, Varna, Burgaz ve Köstence limanlarında indirilmişlerdir. 1865-1866 sürgünü ve Osmanlı Rus harbinden sonra olan 1878 tehciri karayolu ile gerçekleştirilmiştir. Doğu yolundan genellikle Çeçen, Dağıstan, Asetin, Kabartay muhacirleri göç etmişler daha sonraki tehcirler karayoluyla yapılmıştır” (Peker, 2015: 28) demektedir.

Rusların Çerkezlerle olan 1864 savaş öncesinde sürgünü başlatmış olmaları onların Çerkezlerden Kafkasya'yı boşaltmak düşüncesinin daha önceki yıllara dayandığını göstermektedir. Ruslar girdikleri coğrafya daima olarak yerleşmeyi ve orayı Ruslaştırmayı planlamışlardır. Kafkasya halkını sürdükten sonra oraya Rus Kazakları yerleştirmeleri de bunu göstermektedir.

Hayati Bice “*Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*” isimli araştırmasında bu hususu şöyle teyit eder:

“Bölgeyi işgal eden Rus Kozaklar tarafından sıkıştırılan ve Rus birlikleri tarafından kuşatılan Abazalar, imkânsızlık içerisinde 1864 yılı Şubat'ında aileleri ve taşınabilir mallarıyla birlikte

Kuban boyunda kendilerine gösterilen noktalara yerleşmek veya Anadolu'ya göç etmek üzere son kişilerine varıncaya kadar yurtlarını terk etmişlerdir. Tümgeneral Heymann komutasındaki Çarlık Rus orduları ise 6-16 Mart 1864 arasında bölgedeki Şapsığların tamamen Osmanlı topraklarına göç etmesini sağlamıştır. 19 Mart 1864'te yenilgiye uğrayan Ubıhlar ve diğer Kafkas boyları ise bağımsızlık konusunda bütün ümitlerini yitirmişlerdir. Bütün Kafkas boylarının inatçı direnmeleri kırılmıştır.” (Bice, 1991: 49).

Rusya'ya karşı yıllarca direnen bölge halkı, artık direnmenin imkânsız olduğunu gördükleri anda çaresizlik içinde vatanlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Kafkasya halkına Avrupa devletlerinden de herhangi bir ciddi destek gelmemiştir. Sadece Kafkasya'yı ziyaret etmiş İngiliz istihbarat elemanlarından olan “Rusofobik” İngiliz aydınlarından birtakım destekler geldiye de, bunlar yeterli olmamıştır. Özellikle İngiltere Rusya ile ilişkilerinin bozulmasını istemediği için bu mücadelede sürekli olarak çekingen davranmıştır. Nazan Çiçek'in “Talihsiz Çerkezlere İngiliz Peksimeti”: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkez Göçü (Şubat 1864-Mayıs 1865) başlıklı makalesinde bu hususu şöyle dile getirmektedir:

“Osmanlı İmparatorluğunun siyasi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma ve Rusya karşısında Osmanlı imparatorluğunu tahkim etme” stratejisini izlese de; Çerkezleri ve Kuzey Kafkasya'yı öncelikli düşünmemiştir. İngiltere için Boğazların egemenliği ve Doğu Akdeniz ve Hindistan sömürgelerine açılan kapıların anahtarı önceliklidir. İngiltere'nin Çerkez meselesine doğrudan müdahil olması ancak büyük Kafkas göçünün Osmanlı coğrafyasında yarattığı kargaşa ve göçmenlerin Doğu Anadolu'da Rusya'ya karşı bir tampon bölge oluşturacak şekilde koloniler halinde iskân edilmesi bağlamında ortaya çıkabilecektir” (Çiçek, 2011: 54) .

Ruslar, Kafkas kabilelerine ya Rusya'nın iç kısımlarına yahut Osmanlı Devleti'ne göç etme seçeneği bırakmaları, Rusya'nın Kafkas kabilelerini kendi iç bölgelerine sürmesi ekonomik açıdan Rus devletine masraf çıkartacağı ile ilgilidir. Çerkezler Rus katliamlarını daha önceden bilmeleri sebebiyle Osmanlı Devleti'ne gitmeyi tercih etmek zorunda kalmışlardır. Bu durumu teyit eden kabile mensuplarının deniz kıyılarına veya Osmanlı coğrafyasına doğru kitleler halinde yola çıkmalıdır. Abdullah Saydam'ın “*Kafkas Muhacirleri*”nmakalesinde Osmanlı Devleti'nin bir emr-i vaki ile karşı karşıya kaldığını şu arz tezkeresi göstermektedir:

“12 Aralık 1863 tarihli arz tezkeresinde de belirtildiği gibi; hükümet, “hazinenin müsait olmayışı sebebiyle bu gelenlerin kabul olunmamasına taraftar iken, bu nüfusu reddederek onları Rusya'nın kahr ve şiddet eline bırakıp telef etmeğe razı olamadığından, çaresiz ülkeye giriş yapanlara ruhsat verilmiştir” (Saydam, 2011: 16) denilmektedir.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti göçmenlerin iskânı ile birtakım fayda sağlayacağını da düşünmüştür: Göçmenler ülkenin imarı açısından faydalı olacaklardır. Üretici özellikleri nedeniyle devlete verilen vergiler sonucu hazineye katkı sağlayacak, dahası Ruslarla uzun yıllar savaşmış olan Kafkas kabilelerinin bu konudaki tecrübeleri de birçok askeri fayda getirecektir.

Nedim İpek'in *Göçler* isimli eserinde Osmanlı Devleti'nin göçmenler için kurulan *Muhacirin Komisyonu* hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Ocak 1860 tarihinde kurulan bu komisyon, 1865 yılı sonlarına doğru (27 Kasım 1865) mevcut göçmenlerin üçte ikisinin yerleştirilmiş olması ve kitle göçlerinin durması üzerine lağvedilmiştir. Bu tarihten itibaren göçmen işlerinin tanzim yetkisi Zaptiye Nezareti ve Meclis-i vâlâ'ya devredilmiştir” (İpek, 2006: 43).

Osmanlı Devleti o dönemde gelen Kafkasyalıları Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli illerine yerleştirilmiştir. Bu şekilde birçok ıssız alan ve köyler mamur hale getirilmiş, diğer tarafta ise Kafkasya'da boşalan yerleşim yerlerini Rus göçmenler yerleştirilmiştir. Kafkas göçmenleri açısından ister deniz, isterse kara yolu ile göçlerde olsun verilen insan zayıyatının sayısı çok yüksek rakamlara ulaşmıştır. Hayati Bice “*Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*” isimli araştırmasında şu açıklamayı yapmaktadır:

“Kuzey Kafkasya'nın 1850-1860 yıllarında 3.200.000 olan toplam nüfusu 1897 nüfus sayımında yarı yarıya azalmış olarak 1.662.000 kişiye düşmüştür. Bütün etkili faktörler dikkate alınarak 1859-1879 tarihleri arasında iki milyon Kafkasyalının ana yurtlarından göç etmek zorunda kaldığı gerçekçi bir tahmindir. Fakat bu göçmenlerin ancak bir buçuk milyonu hayatta kalmış ve Osmanlı topraklarında yerleşmiştir” (Bice, 1991: 52).

Osmanlı Devleti topraklarına yerleştirdiği Kafkasya göçmenleri için yerleşim alanları olarak sadece bir bölgeyi düşünmemiştir. Balkanlarda Slavlara karşı, Anadolu'nun doğusunda ise gelebilecek Rus tehlikesine karşı bilinçli bir politika uygulanmıştır. Balkanlarda hem 1877-1878 Osmanlı-Rusya savaşı hem de Balkan savaşları esnasında Çerkezlerin büyük yararlılıkları görülmüştür. Doğu Anadolu'ya yerleştirilen göçmenler sayesinde ilave olarak Doğu Anadolu aşiretlerinin devlete bağlılık duygusunu artıracaklarını düşünülmüş, o dönemde Doğu Anadolu'daki Ermeni çetelerinin faaliyetlerine karşı bu göçmenler Osmanlı devletin yanında yer almışlardır.

II. Dünya Savaşı Sonrasında Kafkasyalıların Sürgünü

Sovyetler Birliği Komünist Partisi siyasi bürosu 27 Aralık 1943 tarihinde Kırım, Karaçay-Balkar, Çeçen-İnguş, Kalmuk ve Volga Alman Muhtar Sovyet cumhuriyetlerinin feshedilmesine ve haklarının toptan Sibiryaya ve Orta Asya'ya sürülmesine karar vermiştir. Kararın alındığı tarihte böyle bir uygulamayı hayata geçirmek mümkün olmadığı için, Sovyet hükümeti bir yıl beklemek zorunda kalmıştır. Bunlarla birlikte Adigelerin bir kısmı Taman Çerkezleri de 1944 yılında tevkif edilerek Sibiryaya sürülmüşlerdir.

Karaçay-Malkar halkının 1943- 1944 arası toplu olarak Kafkasya'dan Orta Asya ve Sibirya'ya sürülmelerine sebep olan olaylar, 1917 yılındaki Rusya'nın Bolşevik ihtilaline kadar uzanmaktadır. 11 Mayıs 1918'de Kafkasyalılar "Birleşik Kafkasya Dağlıları Cumhuriyeti"ni kurmuşlardır. Yedi eyaletten oluşan bu Cumhuriyet; Abazya, Adige, Kabardey, Karaçay-Malkar, Osetya, Çeçen-İnguş ve Dağıstan'dır. Fakat Sovyet yöneticileri 1936'da yeniden statüleri değiştirilen Kafkasyalıları üç özerk bölgeye ayırmıştır. Bolşevikler Karaçay-Malkar'da askeri mahkemeler kurarak, 3000 kişiyi kurşuna dizip, 17000 kişi de Sibirya çalışma kamplarına sürgüne göndermiştir. 1932'den 1934'e kadar Karaçay'da zorla kollektifleştirme (devletleştirme) çalışmalarına karşı 1934'te tekrar ayaklanan Karaçay-Malkarlardan 3000 aileyi daha sürgüne gönderilir. 1936- 1937 yıllarında kollektifleştirmeye isyan eden Karaçaylar, 1939-1940 yıllarında yarıya yakını ya katledilir ya da Sibirya'ya sürülür.

Kuzey kafkasya'da 1939 yılı Kasım ayında başlayan isyan bütün bölgelere yayılırken, Alman birlikleri 1941 yılında Sovyet ordusuna öldürücü bir darbe indirerek Kuzey Kafkasya'ya girer. Sovyetlere karşı isyan etmiş olan Kuzey Kafkasyalılardan bir kısmı Alman ordularına katılarak, onlarla birlikte Sovyetlere karşı savaşmaktadırlar, ancak 1942'de Alman ordularının Sovyet birliklerine karşısında yenilerek, geri çekilmeye başlayacaklardır. Buna rağmen Kuzey Kafkasyalı milliyetçiler çeteler halinde mücadelelerine devam etmektedirler. Ufuk Tavkul "XX. Yüzyılda Kafkasya'dan Karaçay-Malkar Göç ve Sürgünleri" makalesinde bu tarihten itibaren Karaçay-Malkar halkının yaşadıklarını şu şekilde anlatır:

"Almanlar Kafkasya'dan çekilir çekilmez 15 Ocak 1943'te Kızıl Ordu Karaçay'a büyük bir saldırı başlatmıştır. Karaçay köyleri yerle bir edilmiş, daha sonra 2 Kasım 1943 tarihinde Karaçay halkı topyekün sürgüne gönderilmiştir. Aynı karar 8 Mart 1944'te Malkarlara da uygulanmıştır. On dört yıl boyunca Kafkasya'dan uzakta sürgünde yaşayan Karaçay-Malkar halkı 1950 yılında vatanlarına geri dönmeye başlamıştır. Karaçay-Malkar halkının sürgün yerleri: Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan toprakları olmuştur" (Tavkul, 2015: 151).

Kuzey Kafkasaların 1864 yılında yaşadıkları büyük sürgünden sonra ikinci büyük sürgün, Çeçen-İnguş halkından 800.000 Karaçay-Malkar halkından ise 200.000 kişinin Sibirya yahut Türkistan cumhuriyetlerine gönderilmeleri olmuştur. Kuruçev, Komünist Partisi'nin 20. Kongresinde Stalin tarafından Kuzey Kafkasya halklarının sürgüne gönderilmesinin doğru olmadığını, bütün bu hakların itibarlarının iade edilmesini vurgulayarak Çeçen-İnguş, Karaçay Çerkez Kabartay-Balkar ve Kalmuk-Özerk cumhuriyetlerinin yeniden hhya edilmesini ve Sovyet Rusya'nın bu milletlere yapmış olduğu haksızlığı düzeltereğini, sürgüne gönderilen halkların eski yurtlarına dönerek hayatlarını yeniden tanzim etmelerine yardımcı olacaklarını beyan etmesi üzerine; Kuruçev hükümeti tarafından tespit edilen bir plana göre Karaçay-

Malkarlar 1957-1958 arasında Çeçen-İnguşlar ise 1960 yılı sonuna kadar anavatanlarına dönüşlerine tamamlamışlardır.

Ahmet Hazer Hızal, “*Kuzey Kafkasya*” isimli eserinde Kuzey Kafkasya’ya halkların dönüşünü şu rakamlarla vermektedir:

“1958 yılı başlarına kadar sürgünden dönmüş olan Çeçen-İnguş’ların sayısı 200.000 kadardır. Bu rakam sürülmeden önce 800.000 nüfusa sahip olan bu halkın %25’i nispetini teşkil etmektedir. Karaçay-Malkarlardan ise 1958 Nisan aya kadar 5000 aile dönmüştür. Bu ise nüfusu 190.000 olan Karaçay-Malkarların yüzde 13’ünü karşılamaktadır” (Hızal, 1961: 124).

Bu rakamlar sürgün sırasında ve sürgündeki kötü şartların halkların nüfusunu azalttığını göstermektedir. Ayrıca Kuruçev’in açıklamalar yaptığı dönemde Kuzey Kafkasya halklarıyla birlikte sürgün edilen Kırım Türkleri için herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Çoğunlukla kendi köylerine ve kasabalarına geri dönen bu halklar, mal ve mülklerinin yağma edildiğini görmüşlerdir. Bu kararın çıkarıldığı dönemdeki yöneticilerinin çoğu sürgün emrini veren ve suçlu olarak ilan edilen Stalin idaresinde görev almış yetkililer olmuştur. Hem Rus Çarlığı hem de Sovyet Rusya, Kuzey Kafkasya coğrafyasına sömürgeci bir siyaset uygulamış ve kolonizasyona tabi tutmuştur. Günümüzde Dağıstan bölgesi hariç Kuzey Kafkasya’nın tamamında yerli halkların hepsi azınlık durumundadır. 19.yy’ın başında 5 milyon nüfusa sahip olan Kuzey Kafkasya, Rus Çarlığı ve Sovyetlerin uyguladığı sürgün ve katliam politikalarıyla yerli halkın nüfusu bugün 7 milyonu bile bulmamaktadır.

Balkan Göçleri

Balkanlarda Osmanlı Devleti 1699 Karlofça Antlaşması’ndan sonra gerilemeye başlamıştır. Balkanlarda yaşayan halkları Rusya ve Avrupa devletleri kışkırtmasıyla Yunanistan’daki ayaklanma bu çözülmenin ilk tohumları olur. 1821’de başlayan Yunan isyanı, Fransa İngiltere ve Rusya’nın Osmanlı donanmasını 1827’de yakması, Yunan krallığının kurulmasının yolunu açar. Osmanlı Devleti bu beklemediği yenilgi karşısında Yunanistan’ın kurulmasına izin verir. Yunanistan’ın bağımsızlığına kavuşması, diğer Balkan halklarını da cesaretlendirerek, Rusya’nın panslavist politikasıyla daha da güçlenir.

“Sırp isyanının görüldüğü 1804 ve 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında yaklaşık 200.000 Müslüman kendileri için daha güvenli düşündükleri yerlere göç etmişlerdir” (İpek, 2006: 22).

Atilla Güler’in “*Balkanlar’a Hüzünlü Veda*” eserinde bahsettiği Rusya, 1829 yılında Osmanlı sınırlarında batıda Edirne doğuda Erzurum vilayetlerine kadar ilerler. Osmanlı ile

Rusya arasında 14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne Antlaşmasıyla; Sırbistan ve Eflak Voyvodalarına daha önce verilen hakları kalmakla birlikte, yetkileri genişletilir. Bundan sonra Eflak-Boğdan (Memleketeyn) voyvodaları bu makamda hayatlarının sonuna kadar bulunacaklardır. Toprakları, usûlen Osmanlı'ya bağlı kalmakla birlikte, Türkler buraları terk edeceklerdir (Güler, 2017: 62).

Romanya şeklen de olsa Osmanlı İmparatorluğuna 1878 yılına kadar bağlılığını sürdürür. Sırbistan açısından 1829 Edirne anlaşması ile Osmanlı Devleti'ne ait Belgrad ve birkaç kale dışında asker bulundurma yetkileri sınırlandırılarak, bu kaleler haricindeki bölgedeki Türkler, Sırbistan'ın terk etme hükmü getirilmiştir. Fahir Armaoğlu'nun *Siyasi Tarih* çalışmasında belirttiği gibi "Edirne Antlaşması ile Eflak ve Boğdan hakkındaki imtiyazlar tekrar teyit edilmiştir. Osmanlı Devleti 22 Mart 1829'da İngiltere Rusya ve Fransa arasında imzalanan Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul eden protokolünü onaylamıştır. Avrupa'da Rusya Tuna deltasından bir kısım toprak almış, Osmanlı Devleti aynı zamanda doğuda da sınırlarını içeri çekmek zorunda kalmıştır" (Armaoğlu, 1975: 106).

Rusya'nın kışkırtması Fransız İhtilalinin etkisiyle bağımsızlık isteği Karadağ üzerinde de görülmeye başlamıştır. 1852 yılında Danilo, Karadağ prensliği kurduğunu ilan etmiştir. Osmanlı Devleti bunu tanımamasına rağmen, 1856 yılı Paris kongresinde Karadağ hem bağımsızlığını hem de Hersek ve Arnavutluk taraflarına doğru sınırlarını genişletmek istemiştir. Osmanlı'nın karşı çıkması üzerine ertelenen bu istek sonucu Karadağ buhranı 1875'e kadar büyüyerek devam etmiştir. Bu arada Avusturya İmparatorluğu, Sırbistan ve Karadağ üzerinde bir hamilik hakkı ile Bosna Hersek'i topraklarına ilhak etmeyi planlamakta, artık rakip gördüğü Rusya'nın Balkanlarda yerleşmesini istememekte ve zayıf bir Osmanlı Devleti'nin bulunmasını tercih etmektedir. 1875 yılında başlayan Hersek isyanına Sırbistan ve Karadağ da yardım etmiştir. Bu ortamda Panslavizm akımı güçlenmeye başlamış, Sırp prensi Milan, 29 Haziran 1876'da Osmanlı'dan Bosna'nın Sırbistan'a, Hersek'in Karadağ'a verilmesini istemiştir. Atilla Güler'in "*Balkanlar'a Hüznü Veda*" eserinde anlattığı üzere: "Osmanlı henüz cevap vermemiştir ki, Sırbistan 1 Temmuz 1876 tarihinde; Karadağ 2 Temmuz 1876'da Osmanlı'ya savaş açmıştır. Avusturya ve Rusya bunu takiben 8 Temmuz 1876'da bir anlaşma imzalamışlardır. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu bu savaşta mağlup olursa; Bosna, Hersek, Sırbistan, Karadağ ve Avusturya arasında paylaşılacak; Rusya Baserabya ve Batum'u alacak, Bulgaristan, Arnavutluk ve Rumeli'ye özerklik verilecek Yunanistan da Epir ve Teselya'yı alacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun galip gelmesi durumunda ise, Rusya ve Avusturya

mevcut durumun devamı için beraber çalışma yapacak ve sınır değişikliği olmayacaktır” (Güler, 2017: 87).

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda karşılaştığı en büyük yenilgi, 1877-78 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus harbi sonucudur. Rumi takvimle 1293 senesinde olması nedeniyle Türk halkı tarafından “93 Harbi” olarak isimlendirilir. ‘93 Harbi, Osmanlı devletinin dağılmasını ve yıkılmasının başlangıcını gösteren çok büyük bir hadisedir. Bu savaş 1912- 1913 Balkan harbi ve 1914-1918 I. Cihan harbinin habercisi mahiyetindedir. ‘93 harbinin sonunda imzalanan devlete verdiği zarar ve toprak kaybı açısından da kötü sonuçları olan Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları Türkler tarafından imzalanmak zorunda kalmıştır. Bu felaketle birlikte Balkan Türklüğünün adeta hiç bitmeyecek gibi devam edecek olan göç faciası da böylelikle başlayacaktır. Ruslarla birlikte Balkan halkları da bu göçü hızlandırmak için baskılarını ve katliamlarını arttıracaklardır. Hüseyin Ağanoğlu “*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Tarihi, Göç*” isimli araştırmasında ‘93 Harbi’nin sonuçlarını şu şekilde anlatmaktadır:

“93 Harbi öncesi Tuna ve Edirne vilayetlerinde yaşayan Müslüman nüfus toplam 1,5 milyon civarındadır. ‘93 Harbi sırasında 1.253.000 kişi muhacir durumuna düşmüştür. Bu savaş ve katliamın neticesinde bunlardan 515.000 kadarı Osmanlı topraklarına yerleştirilmiş, geri kalan bir kısım eski topraklarına geri dönebilmiştir. Eski nüfusun yüzde 17’si ne karşılık gelen 260 binin üstündeki insan katliam veya sürgün nedeniyle hayatlarını kaybetmiştir” (Ağanoğlu, 2001: 34).

Balkan Savaşı: Abdülhamid'in 1908'de tahtan indirilmesi ile İttihatçılar Balkanlarda Bulgar, Sırp, Karadağ ve Yunan çeteleri ile konuşarak sorunları çözebileceklerini düşünmüşlerdir. İttihatçılar bu düşüncesi sadece Balkan uluslarının birleşmesini kolaylaştırmıştır. Avrupa ve Rusya'nın da desteğiyle Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan Osmanlı Devleti'ne 1912'de savaş açmışlardır. O yıllarda Balkan çetelerinin çok iyi örgütlenmiş bir istihbarat ağı bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ise Abdülhamid'in Hafiyeye Teşkilatı dağıtıldığından, yeni Osmanlı istihbarat faaliyetleri ancak 1914'lerde hayata geçebilecektir. Balkan coğrafyasında beklenen bir harp olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'ne hükümet edenler tecrübesiz bir şekilde Balkanlardaki birlikleri imparatorluğun başka eyaletlerine göndermişlerdir. Balkan ulusları ile savaş başladığında ordunun toparlanması mümkün olmamıştır. İttihatçıların devletin en önemli kurumu olan orduya siyaseti de bulaştırmaları sonucu, ordu birlikleri küçük Balkan halkları karşısında yenik düşmüştür. Milyonlarca Türk ahali çetelerin eline düşmüş, birçoğu katledilmiş, göç edenlerin önemli bir kısmı da yollarda hayatını kaybetmiştir. Halûk Harun Duman “*Balkanlara Veda*” isimli eserinde Balkan Savaşları için şu bilgileri vermektedir:

“Birinci Balkan savaşında müttefikler 13 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı’ya bir nota vererek kabulü imkânsız isteklerde bulunmuşlardır. Balkan müttefik orduları 18 Ekim 1912’de bütün cepheleden Osmanlı sınırlarına saldırıya başlamıştır. Bu tarihte başlayan 1. Balkan Savaşı 7 ay 23 gün sürmüş 30 Mayıs 1913’te sona ermiştir. 2. Balkan Savaşı ise Balkanlı uluslararası kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden başlamıştır. Birinci Balkan Savaşının bitiminden yaklaşık 52 gün sonra yapılan bu savaşta Osmanlı ordusu Edirne’yi geri alabilmiştir” (Duman, 2005: 38).

Balkan savaşlarında (1912- 1913) Osmanlı Devleti ‘93 Harbi’nde uğradığı yenilgiden daha büyük bir yenilgi yaşamıştır. Berlin Antlaşması Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki hakimiyetini zayıflatmış olsa da, Balkanlardan Osmanlı Devleti’nin esas tasfiyesi 1913 Bükreş Antlaşması ile olmuştur. Bu anlaşma sonucu, Avrupa topraklarında elinde Doğu Trakya’dan başka toprak parçası kalmamıştır. İkinci Balkan Savaşı 10 Ağustos 1913’te yapılan Bükreş Antlaşması ile sona ermiştir. Bu sırada Bulgaristan’ın anlaşmalara uymadığını söyleyen Osmanlı Hükümeti de Bulgarlar’ın kuvvetlerinin azaldığı Edirne’ye girmiş ve geri almıştır. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında da 29 Eylül 1913’te yeni bir antlaşma imzalanmıştır.

McCarthy “*Ölüm ve Sürgün*” isimli araştırmasında bu dönemin demografik değişimini şu şekilde özetlemektedir:

“Balkanlarda yaşamakta olan 2 milyon 315 bin 293 Müslüman nüfusunun 1.445.179 (%62)u azalmıştır. Bunlardan 313.922 kişi Balkan savaşları sırasında ve sonrasında (1912- 1920) Türkiye’ye göç etmiştir. 398.849’u çoğunluğu Yunan Türk nüfus değişimi sırasında 1921’de neden 1926 ya kadar Türkiye’ye gelmiştir Osmanlı coğrafyasına Göç eden Türklerin 812.771’i canlı kalabilmiştir. Geri kalan 632.408 kişi ölmüştür. Avrupa topraklarında Osmanlı nüfusunun %27’si can vermiştir” (McCarthy, 1998: 191).

Balkanlardan Türkiye coğrafyasına göçler Cumhuriyet kurulduktan sonra da devam etmiş, cumhuriyetin kuruluş yıllarında Yunanistan’la antlaşmalar sonucu yapılan Rum-Türk nüfus değişimi (1921- 1926) yeni bir göç dalgasını oluşturmuştur. Yakın yıllara kadar Balkan ülkelerinin uyguladığı asimilasyona yönelik azınlık politikaları sonucu Bosna-Hersek, Bulgaristan ve diğer Balkan ülkelerinden Türkiye’ye göçler devam etmiştir.

Diğer Göçler

Girit’ten Türk Göçleri

1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı sonunda Edirne Antlaşması imzalanmış ve Yunanistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bundan sonra Yunanistan’ın en büyük hedefi megalî İdea’yı gerçekleştirmek ve Girit’i ele geçirmektir. Yunan isyanı sırasında Girit Rumları da fiilen bu

isyana katılmışlardır. Ada'da ayaklanmalar ve iç karışıklıklar görülmüştür. Osmanlı Devleti Rum nüfusu Yunanistan'ın emellerinden korumak ve Avrupalıların müdahale etmesini önlemek için reformlar uygulamaktadır. 1878 Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinde Osmanlı yönetiminin Girit'teki 1868 düzenlemelerini geliştirilmesi istenmektedir. 1868'deki siyasi, ekonomik Rum kazanımları yeterli görülmemekte, Girit genel Meclisi'nde çoğunluğu sağlayamadıklarından da şikayet etmektedirler. Berlin Antlaşması'nda kendi lehlerine olan sonucu değerlendirmek geliştirmek için Girit Rumları 1878'de isyan başlatmalarıyla, Avrupa devletlerin konsolosları da araya girerek, 23 Ekim 1878'de Hanya yakınlarında Halepa'da yeni bir anlaşma yaparlar. Bu sözleşmeye göre Girit Valisi Rumlardan, yardımcısı Türklerden seçilecek, genel af ilan edilecek, siyasi toplumsal ve ekonomik olarak ada yönetimine geniş ayrıcalıklar verilecek, Türkçe'nin yanı sıra Rumca resmi dil olarak tanınacak, Ada'dan toplanan vergiler ada bütçesine harcanacaktır, gerektiği takdirde Osmanlı hükümetinden yardım alınacaktır. Ancak Girit'te sağlanan barış ortamı on yıl kadar devam etmiş, Halepa sözleşmesinin yeterince uygulanmadığını ileri süren Rumlar, 1888-1889 yılında yeniden ayaklanmışlardır. Girit de gelişen bu ayaklanma milliyetçi bir hareket olarak Girit'in Yunanistan'la birleşmesini istemektedir. Girit sorunu 1897 Osmanlı Yunan Savaşına neden olmuştur. Bu savaşta Yunanlılar ağır bir yenilgiye uğramışlar, Osmanlı ordusu Atina sınırlarına kadar gelmiş, Avrupalı devletlerin müdahalesiyle savaşta kazandığını Osmanlı masada kaybetmiştir.

Avrupa devletleri 1908 yılına kadar kendi denetimlerinde adada özerk bir yönetim istemektedirler. “Nükhet Adıyeke Şark Meselesi'nin Bir Aynası Girit yazısında ifade ettiği gibi

“Balkan Savaşı sonrası Londra'da toplanan konferansta Girit yeniden gündeme gelmiştir. Önce adanın yönetimi büyük devletlere teslim edilmiştir. 14 Aralık 1913'te de Yunan Kralı Girit'in Yunanistan'a katıldığını duyurmuştur. Venizelos Gritte Müslüman-Hristiyan çatışmasını artırmaktadır. 70 bine varan Müslüman nüfusa rağmen ada Osmanlı kontrolünden çıkmıştır” (Adıyeke, 2007: 238).

Girit'in Yunanistan'a bağlandığı ilanından sonra Türkler adada hayatta kalma mücadelesi vermeye başlamışlardır. Bu mücadele 1924'te mübadele ile Türkiye'ye gelene kadar devam etmiştir. Girit göçmenleri Ege kıyılarına, Tekirdağ ve civarına yerleştirilmişlerdir. Bu insanlar adada tütün üretimi ile geçindiklerinden, onlar için uygun hayat şartlarına uygun iklim ve coğrafya tercih edilmiştir.

Irak'tan Türk Göçleri

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Irak Türklerinin yaşadığı bölgeler İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Lozan görüşmelerinde de Kerkük'ün de dâhil olduğu Musul vilayeti sorunu herhangi bir çözüme ulaşamamıştır. Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Musul'un statüsü 9 ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında bir çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Aksi halde Milletler Cemiyeti hakemlik yapacaktır. Türkiye, İngiltere arasındaki Haliç konferansından sonuç çıkmayınca Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştur. Başlangıçta Milletler Cemiyeti'nin hazırladığı rapor Türkiye lehine olmuştur. Musul vilayetindeki halkın çoğunluğu Türkiye'nin yönetimini istemektedir. Ancak İngiltere Milletler Cemiyeti'nin kararına değiştirerek, kendi lehine çevirmiştir. Türkiye bu kararı tanımamakla birlikte, Musul vilayeti 5 Haziran 1926 Ankara antlaşması ile İngiliz mandası olarak Irak'a bırakılmak zorunda kalmıştır

Irak yönetimi Türkleri yok saymaya ve Türklere yönelik asimilasyon politikaları uygulamaya başlamıştır. Irak Türkleri 1920'lerden günümüze kadar Türkiye'ye bireysel veya kitleler halinde göç etmişlerdir. Türkiye Irak ikame sözleşmesi 4 Haziran 1932 tarihinde onaylanmış, böylece Irak'ta yaşayan Türklerin Türkiye'ye göçleri kolaylaşmıştır. Temmuz 1959 yılında Kerkük'te Molla Mustafa Barzani ve adamları tarafından Türklere yapılan katliamın ardından Türkiye'ye göç hızlanmıştır. Suphi Saatçi'nin "*Irak Türkmenleri*" isimli makalesinde;

"1980'de başlayan İran-İrak savaşı ve 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ile Türklerin göçü bugüne kadar artarak devam etmiştir. 28 Mart 1991 yılında yaşanan Altinköprü katliamı ve daha sonra yaşananlar bu bölgenin ABD ve Irak hükümeti tarafından planlı bir şekilde Türklere arındırılmasını hedeflemektedir" denmektedir (Saatçi, 2013: 2249).

Türkiye Cumhuriyeti devleti II. Dünya Savaşı ve sonrasında Musul bölgesine gereken ilgiyi göstermemiştir. Irak Türkleri kendi kaderleriyle baş başa bırakılmıştır. Coğrafya olarak Türkiye'ye çok yakın olmalarına rağmen, dış politikada daima uzak tutulmuşlardır. Türkiye'nin bu tavrı onların Orta doğuda emelleri olan ülkelerin ve Irak yönetiminin insafına bırakılması demek olmaktadır.

Doğu Türkistan'dan Türk Göçleri

Çin'in Doğu Türkistan politikası, Uygur ve Kazak Türklerine imha ve asimilasyon şeklinde uygulanmıştır. Doğu Türkistan coğrafyasının çok geniş olması Çinlilerin buraya iskân edilmelerine bir gerekçe oluşturmaktadır. Yıllarca milliyetçi yahut kızıl Çin bu anlayıştan vazgeçmemiş, tarih boyu ipek yolu projeleri de Çin'in yayılma politikası için zemin oluşturmuştur. Çin idaresini kabul etmeyen Doğu Türkistan Türkleri tarih boyu Çinlilere baş

kaldırmışlardır. Doğu Türkistan Türklerinin Çinlilere karşı mücadeleleri ve bunun arkasından göçlerin gelmesi nüfus kaybının büyümesine yol açmıştır. Çin emperyalizmi altındaki Doğu Türkistan'da birçok millî bağımsızlık hareketleri olmuştur. 1931 Mart'ında Kumul'da Kasım Pehlivan ve Hoca Niyaz idaresinde Türkler Çin'e karşı ayaklanarak, 12 Kasım 1933'te Kaşkar'da Doğu Türkistan Cumhuriyeti ilan edilmiş ve Türkler hür ve müstakil yaşamaya başlamışlardır. Ancak bu bağımsızlık uzun sürmemiş, 1934'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti yıkılmıştır. Bu sırada Hoten vilayetinde Mehmet Emin Buğra Bey bulunmaktadır. Askeri kuvvetleriyle birlikte Çinlilerle savaşmak istediye de başarılı olamamış, 1934 yılında Hindistan'a iltica etmek zorunda kalmıştır. Erkin Emet "*Mehmet Emin Buğra*" makalesinde olayların bundan sonra gelişen kısmını şu şekilde anlatmaktadır:

"Fakat Çin'in Hindistan konsolosu, Mehmet Emin Buğra'nın Hindistan'da kalmasının Çin hükümetinin uygun bulmadığını bildirir ve Çin'e gönderimesinde ısrar etmektedir. Mehmet Emin Buğra Çin'e gitmeyi kabul etmez ve Peşaver'e geçer ve tutuklanır. Ancak Çin'e gitmek dönmek şartıyla 8 Ocak 1943'te serbest bırakılır. 1945 yılına kadar devam eden savaş döneminde Chong Çing'de bulunur. 1944 yılının sonunda Mehmet Emin Buğra Türkistan'a döndüğünde, Doğu Türkistan'daki durum hiç iç açıcı değildir. Merkezî Çin hükümeti Doğu Türkistan'daki baskısını gittikçe arttırmaktadır". (Emet, 2002: 724)

1934-1944 yılları arasında Doğu Türkistan üzerinde Rusların da etkisi bulunmaktadır. Fakat 1944-1949 arasında Doğu Türkistan üzerinde milliyetçinin etkisi artarak istila eder. 1947'de Dr. Mesut Sabri Baykuzu hükümet reisi, İsa Yusuf Alptekin genel sekreter olduğu Çine bağlı bir eyalet hükümeti kurulur. İsa Yusuf Alptekin "*Doğu Türkistan Davası*" isimli eserinde milliyetçi Çin'in Doğu Türkistan üzerinde şu propagandayı yaptığını yazar:

"Doğu Türkistan halkı Çinlilerin bir kabilesidir aradaki lisan farkı zamanla oluşmuştur. Bütün Türkistan halkı Çince öğrenmeli, kardeşlik hisleri sağlamlaşmalıdır. Çinliler Türkistanlı kızlarla evlenmelidir. Doğu Türkistan çok geniş bir ülkedir Çinlilere ve Türkistan halkının birlikte yaşamasına yetmektedir" (Alptekin, 1975: 178).

Kazak Türklerinden Osman Batur da 1940'lı yıllardan itibaren Çinlilere karşı mücadeleye girişir. Fakat 1951 yılında idam cezasına çarptırılarak şehit edilir. Kazak ve Uygur Türklerinin Çin'e karşı yaptıkları savaşların kaybedilmesi sonucu, Doğu Türkistan'dan göçler başlar. M. Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin ve birçok Doğu Türkistanlı 1949'da Kızıl Çin'in Doğu Türkistan'ı tam işgali ile ata vatanlarından kabileler halinde Himalayalar üzerinden önce Tibet ve Hindistan taraflarına ve Türkiye'ye göç ederler. Yüksek dağlarda binlerce insan dağ hastalığı neticesinde damarları patlayarak ölür. Açlık, hastalık, yorgunluk ve veba gibi salgın hastalıklar dayanılmaz boyutlardadır.

Çin vahşeti dayanılmaz boyutlardadır. 15 Ağustos 1936 tarihinde Barköl ve Kumul'dan 5000 kişilik bir kabile meçhul bir yolculuğa çıkar. Daha sonra 11000 kişilik bir göç kfilesi de yola çıkmıştır. 1939 yılı Mayıs sonlarında aşılamayacak yeni bir yurt aramaya çıkmış kfileler vardır. Bu göç sırasında binlerce insan Himalayalar'da hayatını kaybeder. Yüksek dağların rakımlarına bağlı olarak insanlar aniden balon gibi şişer ve ağızlarında kan gelerek ölürlür. Sadece insanlar değil, hayvanlarda bu dağ hastalığından etkilenirler. İnsanlar kendi idrarını içerek bu yolculuğu atlattırmaya çalışırlar. Tibetliler onlara sıcak davranmadıkları gibi, zaman zaman beklenmedik saldırılar karşısında ocuklarını, eşlerini canlarını korumak için da mücadele etmek durumunda kalırlar. Hindistan'a vardıklarında göçmenleri yine veba, kolera, verem gibi hastalıklar beklemektedir. Adeta yaşayan birer mumyaya dönmüşlerdir. Hindistan'da Kamfor kampında kalırlar. Sadece bu kampta 2000 kişi hayatını kaybeder. Bu kabile 1952 yılının ortalarında Basra, Nusaybin üzerinden, İstanbul'a gelirler. Bu göçte onlara sadece genç Pakistan Cumhuriyeti yardımcı olmuştur (Gayretullah, 2017: 134). Coğrafi şartların uygun olmaması nedeniyle göçmenler her seferinde önce doğuya, sonra Türkiye istikametine dönebilmişlerdir. Hâlbuki Doğu Türkistan Çin'in batısındadır ve ancak o coğrafyanın haritaları incelendiğinde yolculuğun önce batı yönüne yapılması gerekirken, Çin zulmü yüzünden bu mümkün olmamıştır.

Kaynaklar

1. Adıyeke, A. N. ve Adıyeke, N. (2007). *Fethinden Kaybına Girit*, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul.
2. Ağanoglu, H. Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Tarihi, Göç, Kum Saati* Yayınları, İstanbul.
3. Akandere, O. (2017). *Yunanistan'dan Mübadele ile Türkiye'ye Gelen Göçmenlere Yönelik Gazetelerde Yer Alan Duygusal Mesajlar, Geçmişten Günümüze Göç II, Osman Köse*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.
4. Alptekin, Y. (1975). *Doğu Türkistan Davası*, Otağ Yayınları, Ankara.
5. Armaoğlu, F. (1975). *Siyasi Tarih*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
6. Bice, H. (1991). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, TDV Yayınları, Ankara.
7. Çavuşoğlu, H. (2007). "Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri", *Bilig Bahar* Yayınevi, C:41, ss:123-154.
8. Çetin, N. (2010). "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:24, ss. 149-172.
9. Çiçek, N. (2011) "Talihsiz Çerkezlere İngiliz Peksimeti", *Sürgün/Exile*, Kafdav Yayınları, Ankara.
10. Doğanay, F. (1996). *Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi*, Devlet Planlama Teşkilatı, Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri, Ankara.
11. Duman, H. H. (2005). *Balkanlara Veda*, Duyap Yayıncılık, İstanbul.
12. Efiloğlu, A. (2011). *Anadolu Rumlari, Göç ve Tehcir 1912-1918*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.

13. Emet, E. (2002). *Türkler*, Cilt 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
14. Erim, N. (1953). Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt I, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara.
15. Gayretullah, H. (2017). *Altaylarda Kanlı Günler*, Bilge Kültür sanat Yayınları, İstanbul.
16. Güler, A. (2017). *Balkanlara Hüznü Veda (Balkan Harbi, 1912-1913)*, Galeati Yayıncılık, İstanbul.
17. Habiçoğlu, B. (1993). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yayıncılık, İstanbul.
18. Hablemitoğlu, N. (1974). *Yüzbinlerin sürgünü*, Boğaziçi yayınları, İstanbul.
19. Hızal, A.H. (1961). Kuzey Kafkasya, Orkun Yayınları, Ankara.
20. İpek, N. (2006). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon.
21. Kale, B. (2015). *Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Etkileri, Türkiye'nin Göç Tarihi, 14.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, Derleyenler: M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss.155-169.
22. Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Timaş yayınları, İstanbul.
23. Karpat, K. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş yayınları, İstanbul.
24. Kırımlı, H. (2013). Kırım Tatarları kimdir? *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel sayısı*, Ed: Hasan Celal Güzel & Bilgehan Atsız Gökdağ, No:53-54, ss. 1941.
25. Maksudoğlu, M. (2009). *Kırım Türkleri*, Ensar Yayınları, İstanbul.
26. McCarthy, J. (1998). *Ölüm ve Sürgün*, çev: Bilge Umar, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
27. Örenç, A. F. (2009). *Balkanlarda ilk Dram: Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıali Kültür – BKY yayımevi, İstanbul.
28. Peker, E. H. (2015). *Kafkasya'dan Anadolu'ya*, Kastaş Yayınevi, İstanbul.
29. Saatçi, S. (2013). "Irak Türkmenleri", *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel sayısı*, Editörler: Hasan Celal Güzel ve Bilgehan Atsız Gökdağ, Yıl 9, Sayı: 53- 54, ss.2244-2257.
30. Saydam, A. (2011). *Kafkas Muhacirleri, Sürgün/Exile*, Kafdav Yayınları, Ankara.
31. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt:28, 1.3.1339, C:1: 5.
32. Tavkul, U. (2015). *XX. Yüzyılda Kafkasya'dan Karaçay-Malkar Göç ve Sürgünleri*, (Türk Dünyasında Sürgün ve Göç, Hazırlayanlar: Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu), Türk Kültürüne hizmet Vakfı, İstanbul.
33. Yakut, K. (2015). *Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğuna Göçleri, Türkiye'nin Göç Tarihi, 14.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, Derleyenler: M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss.121-132.